

BÍRÁLAT

Tóth Ferenc *Egy magyar származású francia diplomata Kelet-Európában a 18. század második felében. Francios baron de Tott (1733-1793) életpályája* című akadémiai doktori értekezéséről

Aki alaposabban foglalkozott a XVIII. századi francia külpolitikával, az többször is találkozhatott egy magyarosan hangzó névvel, François de Tott báró nevével. Még azokban a kötetekben is felbukkan, amelyek az 1798-ban megindított egyiptomi hadjáratot ismertetik, hiszen viselője azok közé a szerzők közé tartozott, akiknek a műveit oly nagy érdeklődéssel olvassgatta Bonaparte Napóleon. Jean-Joël Brégeon *L’Égypte de Bonaparte* (Paris, 1991, Perrin) kötetében háromszor, Henry Laurens *L’expédition d’Égypte* (Paris, 1997, Seuil) című könyvében pedig kétszer említik meg Tott báró nevét. Hazánkban mégis szinte teljesen ismeretlen maradt, amit az is bizonyít, hogy még a Wikipédia honlapján is kizárólag francia, angol, orosz, szlovén és török nyelven olvashatunk róla, magyarul azonban nem. (Bár ami azt illeti, szlovénul is csak két szót...) Amint ez az előttünk fekvő értekezés bibliográfiájából kiderül, aki magyar nyelven kíván megismerkedni ezzel a történelmi személyiséggel, az – Tóth Ferenc írásain kívül – mindössze egyetlen mai tanulmányt és négy régebbi, 1892-ban, 1916-ban, 1943-ban és 1979-ben kiadott kötetet találhat.

Ezért örvendetes, hogy Tóth Ferenc alapos levéltári és szakirodalmi kutatások alapján elkészítette ennek a rendkívüli személyiségnek az életrajzát, akit mindezedig hazánkban egyáltalán nem méltattak figyelemre. Ez a különös érdektelenség valószínűleg azzal magyarázható, hogy a XIX. századi romantikus-nemzeti szemlélet számára François de Tott túlságosan kozmopolitának tűnt (ahogy a szerző megfogalmazza: „a nemzeti történetírások mostohagyermekévé vált”), a XX. századi szellemtörténeti, művelődéstörténeti, társadalomtörténeti és marxista irányzatok képviselői pedig nem tudtak mit kezdeni egy magyar származású franciával, aki egyszerre volt diplomata, tudós, író és kalandor, aki csak halála előtt töltött pár évet apja hazájában. Pedig ha arra gondolunk, hogy a Casanova-kutatók milyen fontos következtetéseket vonhattak le a XVIII. századi társadalomról és kultúráról az egész Európát beutazó író emlékiratait tanulmányozva, akkor igazán indokolatlannak tűnhet a magyar származású utazó távoiról sem oly gazdag és színes, de mindenképpen jelentős forrásértékkel bíró emlékiratairól érdektelenség. François de Tott ugyanis méltó kortársa volt a XVIII. század nagy kalandorainak: vállalkozott a legkülönbözőbb állami feladatok elvégzésére, mint Giacomo Casanova, kelet-európai diplomáciai küldetést kapott, mint Charles François Dumouriez, és gyarmatosításra ösztökölte a francia kormányt, mint Benyovszky Móric.

Tóth Ferenc értekezése előszavában így határozza meg célját: hiteles képet kíván felvázolni „a felvilágosodás kori nemzetközi kapcsolatok e kiemelkedő képviselőjéről. Elsősorban történelmi életrajzról van szó...” Örvendetes, hogy e valaha lenézett műfajnak, a történelmi életrajznak egyre több művelője akad hazánkban, mert bizonyos életutak alapos feltárásával olyan fordulatait is megvilágíthatjuk Európa XVIII. századi története különböző fordulatainak, amelyeket más módon sokkal nehezebben lehetne feltárni.

François de Tott pályafutásának vizsgálata különösen a kontinens nyugati és keleti államai kapcsolatainak megismerése, az Európáról alkotandó globális kép szempontjából lehet fontos számunkra. Tott Európájának, a XVIII. századi Európának ugyanis, amint azt az ő emlékirataiból is megállapíthatjuk, nyugati részén művelt értelmiségiek ismerkednek a tudomány és filozófia legmodernebb elméleteivel, keleti végvidékén pedig a krími tatárok sorra égetik fel a falvakat, s azzal szórakoznak, hogy a környezetükben diplomáciai feladatokat ellátó emlékirónak levágott fejeket hajítanak be a sátrába.

Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy Tóth Ferenc rendkívül alapos levéltári kutatásokat végzett tizenegy francia, három magyar, két osztrák valamint holland és angol levéltárban, s felhasználta a témáról fellelhető francia, angol, német, orosz, svéd és magyar nyelvű szakirodalmat. Mindannyian tudjuk, hogy sohasem tekinthetjük véglegesnek és lezártnak a források feltárását, annyit azonban el kell ismernünk, hogy az értekezés írója hatalmas munkát végzett, s aki a közelebbi vagy távolabbi jövőben e témával kíván foglalkozni, annak először az ő kötetét kell majd áttanulmányoznia. Azt is ki kell emelnünk, hogy Tóth Ferenc jól használja a XVIII. századi történelem terminológiát, amit a magam részéről abból is megállapíthatam, hogy császárnénak és nem császárnőnek nevezi Mária Teréziát, ahogy azt oly sok könyvben és tanulmányban olvashatjuk. Kiválóan ismeri a XVIII. század világtörténelmét, még a Chénier-család tagjai között is eligazodik. Széleskörű kutatása során még Giacomo Casanova egyik kiadatlan levelét is felhasználta Tott párizsi lakhelyének meghatározásához. Ráadásul François de Tott könyveinek lajstromát is megtalálta a Francia Nemzeti Könyvtár egyik, katalógusokat tartalmazó, egybekötött kötetében, amit így össze tudott hasonlítani a franciaországi Bercsényi család könyvtárának katalógusával.

Bevezetőjében felveti a centrum-periféria problémakörét, és teljes joggal jegyzi meg, hogy „stratégiai és katonai szempontból nehezebb meghatározunk, hogy mit tekinthetünk központnak, illetve perifériának.” (9. o.) Jól tette, hogy nem próbálta meg efféle modellhez igazodva bemutatni François de Tott diplomáciai tevékenységét, s inkább kora újkori úgynevezett hadügyi forradalom utolsó hullámának tekinti a hőse által az Oszmán Birodalomban bevezetett reformokat.

Mint minden alaposabb történelmi életrajz, François de Tott életrajza is a szülők pályafutásának ismertetésével kezdődik. Az apa életrajza majdnem ugyanolyan érdekes és színes, mint a fiáé: a Nyitrán született fejedelmi apród a Rákóczi-szabadságharc küzdelmei után az Oszmán Birodalomból Franciaországba, majd innen immár diplomataként újra az Oszmán Birodalomba került. Némi hiányérzetet keltett bennem, hogy hiába kerestem az értekezésben, ki volt François de Tott anyja. Az ő nevét csak a tézisek szövegében találtam meg, mint ahogy születési helyét és annak pontos dátumát is. Az értekezésben csak a 46. oldalon bukkant fel anyja családneve, egyik befolyásos rokona halálának említése kapcsán. Bár ez az értekezés François de Tott diplomáciai megbízatásaira koncentrált, maga a szerző nevezi írását életrajznak, márpedig egy ennyire fontos adatot igazán nem kellene kihagyni egy életrajzból. Ezután Tóth Ferenc hőse neuchâtel-i diplomáciai megbízatását elemzi, amely a jelek szerint afféle próba volt a számára: ha ezt a küldetést sikerrel teljesíti, akkor a francia külügyminisztérium komolyabb feladatokkal is megbízhatja.

E komoly feladat a krími küldetés volt. François de Tott igen fontos és úgy is mondhatnánk, kényes politikai megbízatást kapott. A francia diplomácia a lengyelországi orosz befolyás csökkentése céljából támogatni kívánta a Pułaski-fivérek vezetésével 1768.

február 29-én Podóliában létrejött bari konföderációt (és nem „bári konföderációt”, ahogy a 74. oldalon olvashatjuk!), amely a katolikus vallás és a régi alkotmány védelmét tűzte ki célul maga elé. E szervezkedés négy éven át tartó polgárháborút robbantott ki. Tóth Ferenc talán hangsúlyozhatta volna, hogy e konföderációnak nem volt semmi esélye a győzelemre: már 1768 őszén elszenvedte első nagyobb vereségét, s hogy nem bukott el, ez François de Tott tevékenységének is köszönhető. Csak azért tudta folytatni a harcot, mert az oszmán kormányzat nem tűrhette, hogy orosz ellenfelei Lengyelországban stratégiai előnyökre tegyenek szert. Itt lépett a világtörténelem színpadára François de Tott, akinek az volt a feladata, hogy harcra ösztökélje a krími tatár kánt, miután a kozákok török területen, Baltában elkövetett fosztogatásaira hivatkozó Fényes Porta hadat üzent Oroszországnak. Ennek köszönhetően a következő hat év folyamán az orosz főerők a Balkánon voltak lekötve, s a franciabarát lengyel konföderáció tovább harcolhatott.

Tott személyesen részt vett a krími tatároknak az orosz határvidék azon része elleni hadjáratában, amelyet a XVIII. században egy rövid ideig (1752—1764) Új-Szerbia néven emlegettek. Mivel ez a név elég ismeretlen hazánkban, s történelmi atlaszainkban hiába keresnénk, nem ártott volna az értekezésben is pontosabban kijelölni a helyét. Ugyanígy az értekezés 83. oldalán emlegetett Boriszten nevű folyóról is meg kellett volna jegyezni, hogy ez a név a Dnyeper ókori nevéből származik, a Borüsztthenészből. A tatár hadjárat szörnyűségeinek ismertetése során talán fel lehetett volna hívni az olvasók figyelmét arra, hogy az értekezésben többször is emlegetett, és fontos szerepet játszó Rákóczi-emigráció, melynek hősünk apja is a tagjai közé tartozott, kifejezetten szerencsésnek mondható, hogy nem nyílt alkalma egy ilyen „szövetséges” haderő támogatásával megkísérelni a visszatérést Magyarországra.

Tóth Ferenc ezután ismerteti François de Tott leghíresebb küldetését, melynek során megpróbált újításokat bevezetni az oszmán tüzérségben, és erődöket építtetett a Boszporusz partjain. Majd még híresebb történelmi helyszínre, Egyiptomba látogatott el, hogy jelentésében nem csak ismertesse ezt a tartományt, de hangsúlyozza meghódításának szükségességét és megvalósíthatóságát is. Vergennes gróf, XVI. Lajos külügyminisztere azonban egyelőre nem kívánt újabb konfliktust Nagy-Britanniával, s az egyiptomi expedíció megindítására húsz évet várni kellett. Tott báró ezt már nem érthette meg. Előbb egy észak-franciaországi város katonai parancsnoka lett, de a nagy francia forradalom első éveiben oly sokszor megvádolták és feljelentették, hogy végül apja szülőhazájába, Magyarországra emigrált. Itt Batthyány Tódor adott neki menedéket tarcsai birtokán.

Amint e rövid áttekintésből is láthatjuk, François de Tott pályafutása több szempontból is igényt tarthat a történészek érdeklődésére. Minden jel arra mutat, hogy Tóth Ferenc jóval többet tud erről a személyiségről, mint amennyit értekezésében leírt róla. A magam részéről szívesen olvastam volna többet François de Tott személyiségéről, magán- és családi életéről. A 491. számú és az ezt követő jegyzetekben több francia nyelvű idézet is érdekes tényeket ismertet feleségéről – kár, hogy ezt Tóth Ferenc nem fejtette ki alaposabban. Nem pletykákat és szerelmi történeteket hiányolok, inkább az egyéniség színesebb, gazdagabb, ember-közeli bemutatását, az emberi portré részletesebb felvázolását – amennyire ezt a források lehetővé teszik.

Tóth Ferenc kiválóan ismeri a XVIII. századi világtörténelmet, értekezésében azonban térben és időben egyaránt olyan nagy időszakot mutat be, hogy szinte lehetetlen lett volna minden apró részletében elkerülnie a történelmi tévedéseket. Ezek nem

jelentősek, és nem befolyásolják értekezése értékeit, mindazonáltal felhívom rájuk a figyelmét.

Az 55. oldalon Tóth Ferenc a porosz király lányáról ír egy 1767-es levelet idézve – csakhogy ekkoriban II. Frigyes volt Poroszország királya, akinek nem voltak gyermekei. Mivel a szövegből kiderül, hogy Oránia hercegné, V. Vilmosnak, az Egyesült Tartományok utolsó helytartójának feleségéről van szó, az illető csak Poroszországi Vilma (vagy Wilhelmina) lehet, aki nem a porosz királynak, hanem a porosz király öccsének, Ágost Vilmos hercegnek volt a leánya. A 101. oldalon azt olvashatjuk, hogy a cseszmei tengeri ütközet győztese Alekszej Orlov volt, „II. Katalin cárnő szeretője”. Ez tévedés, Nagy Katalinnak nem Alekszej Grigorjevics Orlov, hanem az öccse, Grigorij Grigorjevics Orlov volt a szeretője. A 105. oldalon Pontécoulant báróról megtudhatjuk, hogy „később, a forradalom idején miniszterként tevékenykedett”. Ilyen nevű miniszterről azonban nem tudnak a nagy francia forradalom lexikonjai (lásd: Tulard, Jean—Fayard, Jean-François—Fierro, Alfred: *Histoire et dictionnaire de la Révolution française. 1789—1799.* Paris, 1987, Robert Laffont. 985—987. o., vagy: Soboul, Albert: *Distionnaire historique de la Révolution française.* Paris, 1989, PUF. 747—748. o.) Nem világos, hogy a 157. oldalon milyen „az ancien régime végétől kezdődő, a központosítást erősítő folyamatra” utal, „amelyet Tocqueville híres munkája is tárgyal.” Alexis de Tocqueville szerint a központosítás nem a régi rend végén kezdődött, hanem jóval korábban, már XI. Lajos egyes reformjait is e központosításhoz sorolja. (Lásd: *A régi rend és a forradalom.* Bp. 1994, Atlantisz. 82. o.) A 208. oldalon Tóth Ferenc megemlíti, hogy François de Tott egyik ismeretlen, XVIII. századi angol fordítója megjósolta, hogy „Oroszországban körülbelül egy évszázad múlva jelentős forradalom következik be...” Nem hiszem, hogy ezt „előremutató vízióknak” kell tekintenünk, ahogy Tóth Ferenc írja. A francia forradalom előtt ugyanis a „forradalom” kifejezés több szerzőnél egyszerűen politikai átalakulást, felfordulást, hatalomátvétel vagy bármilyen változást jelentett, nem pedig olyasmit, ami manapság jut eszünkbe, amikor a forradalmakról beszélünk. Különbösen sem érdemes nagy jelentőséget tulajdonítani az efféle megjegyzéseknek, hiszen köztudott, hogy aki háborút, pusztulást, szerencsétlenséget jósol, azt sajnos előbb-utóbb biztosan látnoknak nevezik. Még egy apró tévedést emelnék ki: Tóth Ferenc a 210. oldalon a szovjet valóság szemtanúi között sorolja fel George Orwellt, Szolzsenyicin és Gide társaságában. Orwell azonban csak a szovjet külpolitikai manővereinek lehetett szemtanúja Spanyolországban, a Szovjetunióban nem járt.

Tóth Ferenc következő megállapításait már nem tévedéseknek tekintem, mindössze olyan vitatható vagy pontatlan megfogalmazásoknak, amelyekből félreértések származhatnak, s ezért nem ártana tisztán és egyértelműen körülírni, hogy miről is van szó.

A 19. oldalon azt hangsúlyozza, hogy a spanyol örökösödési „háborút lezáró békeszerződéssel... egyenesen kényelmetlenné vált az incognitóban Franciaországban tartózkodó Rákóczi jelenléte, aki végül a távoli Oszmán Birodalom területén talált végső menedéket.” Ez a mondat mintha olyasmit sugallna, hogy a fejedelem a barátságtalan francia bánásmód miatt volt kénytelen Rodostóba távozni. Csakhogy mind XIV. Lajos, mind a régens, Orléans hercege igen nagylelkűen bánt bukott szövetségeseikkel, s Rákóczi ugyanúgy Franciaországban maradhatott volna, mint II. Jakab egykori angol király vagy Leszczyński Szaniszló egykori lengyel király. Igaz, II. Jakab fiát, az „Öreg Trónkövetelőt” már nem fogadták be Franciaországba az 1715-ös jakobita felkelés után, de erre csak az 1717-es brit-holland-francia hármasszövetség megkötése miatt került sor. E szövetség

csak egy év múlva, 1718-ban bővült négyes szövetséggé a Habsburg Birodalom csatlakozásával, amely esetleg felléphetett volna a fejedelem kiűzésének követelésével, de Rákóczi akkor már tíz hónapja török területen élt. Orléans hercege, a régens ráadásul kifejezetten óvta Rákóczit attól, hogy az Oszmán Birodalomba távozzon.

A 12. oldalon azt olvashatjuk, hogy Gribeauval „megalapozta a modern francia tüzérséget”, s ez vitathatatlanul igaz. Azt azonban már túlzásnak tartom, hogy ezzel egyben „a forradalmi és napóleoni háborúk sikereit” is biztosította. Őt sorral lejjebb szó szerint ugyanezt olvashatjuk a Charleville-féle puskáról is. E tüzfegyverekről elmondhatjuk, hogy rendkívül sikeresnek bizonyultak, és semmit sem változtattak rajtuk a napóleoni háborúkig, de azért jelentőségüket nem kell eltúlozni, hiszen e háborúk sikereit még igen sok történelmi tényezőnek tulajdoníthatjuk, melyek közül egészen biztosan nem a tüzfegyverek voltak a legfontosabbak.

A 178. oldal alján Tóth Ferenc tudatja velünk, hogy Sophie de Tott, François de Tott lánya „visszatért Versailles-ba, ahonnan élete végéig nem nagyon mozdult ki.” Vajon nem az udvarhoz tért inkább vissza? A következő mondatok ugyanis arra utalnak, hogy udvarhölgy lett, az „udvari társaság egyik neves tagja”. Akkor viszont nem Versailles-ban, hanem Párizsban kellett laknia – persze, könnyen lehet, hogy Versailles-ban is volt egy háza, de ha az udvari társasághoz tartozott, akkor bizony ki kellett mozdulnia onnan. Az udvar ugyanis elszakadt Versailles-tól, s a régi kastélyt csak Lajos Fülöp restauráltatta.

A szövegben többször is előkerül az „Európa beteg embere” kifejezés (a 97. és a 196. oldalakon). Természetesen lehet olyan szállóigéket és híres kifejezéseket használni a XVIII. század kapcsán, melyeket nem a kortársak fogalmaztak meg, de ilyenkor szerencsésebb lenne megjegyezni későbbi eredetüket. Ezt a kifejezést ugyanis állítólag I. Miklós cár használta a XIX. század közepén.

Tóth Ferenc itt-ott elkövette azt a hibát, amit jobb elnevezés híján „túljegyzetelésnek” neveznénk. Olyan állításait is szakirodalmi hivatkozásokkal támasztja alá, amelyeket teljesen felesleges ily módon megerősítenie, e nélkül is elhinnénk neki. A 19. oldalon például azt írja, hogy a francia és az oszmán állam közti közlekedés „általában több hetes hajóutat jelentett a Földközi-tengeren át.” Igazán felesleges ezt a megállapítását a lapalji jegyzetben Fernand Braudel háromkötetes, monumentális művének, *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* című trilógia francia nyelvű első kötetének nem kevesebb, mint 78 oldalára való utalással alátámasztania. (Braudel műve különben 1996-ban magyar nyelven is napvilágot látott, s ilyen esetben a hagyomány szerint inkább a magyar nyelvű kiadás megfelelő oldalaira szoktunk hivatkozni.) Hasonló a helyzet a 38. oldalon, ahol az 1756-os diplomáciai forradalom pusztá megemlézése miatt tartja lényegesnek a szerző egy 1896-ban kiadott kötet lapalji jegyzetben való feltüntetését. És vajon miért kellene egy 1970-ben kiadott angol kötet lapalji jegyzetben való feltüntetésével alátámasztani azt az állítást, amelyet minden történelemkönyvben és kronológiában megtalálhatunk, hogy a Krími Kánságot 1784-ben Oroszországhoz csatolták? (94. o.) Ugyanakkor viszont a 163. oldalon említett, Bajomi Lázár Endrétől származó megállapítás forrását hiába kerestem.

A szerkesztés lehetett volna kissé gondosabb. Minden történész és kutató korábbi tanulmányai, írásai eredményeit használja fel a terjedelmesebb értekezések, tanulmányok, kötetek elkészítésénél, de arra kell törekednie, hogy a szintézis semmiképpen se tűnjön e

résztanulmányok mechanikus egymás mellé helyezésének. Ezért kerülni kell az önismétléseket. Sajnos ebben az értekezésben viszonylag sok az ismétlés. A 20. oldalon két egymást követő mondat is elmagyarázza az olvasónak, hogy kik azok a dragománok. Műteferrikáról ugyanaz a mondat és ugyanaz a jegyzet olvasható a 21—22. valamint a 28. oldalon. Rákóczi József haláláról a 31. és a következő oldalon is értesülünk. Makszud-Geráj krími kán ugyanazon mondatokkal megírt (vagy inkább idézett) jellemzését egyaránt elolvashatjuk a 68. és a 74. oldalon is. Ugyanazt a viszonylag hosszú, közel tíz soros idézetet olvashatjuk François de Tott emlékirataiból a 15., 98. és a 200. oldalon, melyekben a diplomata az oszmánok tüzéséggel kapcsolatos véleményét ismerteti. A 14. oldalon megtudhatjuk Tott emlékirataiból, hogy az oszmánok nem vették komolyan az orosz hadiflotta által képviselt fenyegetést, majd a 101. oldalon megisméltődnek ugyanazok a mondatok. Azonos mondatokat találhatunk a Gribeauval-féle ágyúkról a 12. és a 107. oldalon, akárcsak Bossut és Monge tevékenységéről a 12. és a 153. oldalon. A krími tatár kánnak bemutatott tűzijátékról a 70—71. és a 188—189. oldalon is elolvashatjuk ugyanazt a viszonylag hosszú, tizenegy soros szöveget. François de Tott magyarországi szállásával, a „Hexenhaus”-szal háromszor ismerkedhetünk meg: a 169., 189. és a 198. oldalon, a mandzsu és a tatár összehasonlításáról pedig az 54., majd a 192. oldalon olvashatjuk el ugyanazt. Voltaire levelének részlete, melyben megköszöni, hogy megneveztették, egyaránt elolvasható az 59. és a 195. oldalon. A tatárok által hősünk sátrába küldött, levágott fejek vérfagyasztó történetével először a 85. oldalon ismerkedhetünk meg, majd a 200. oldalon újra felbukkannak. Természetesen ilyen hosszú értekezésben vissza lehet utalni a korábban már felidézett eseményekre, de elegendő lett volna más szavakkal és rövidebben megtenni ezt.

A dolgozatból kiderül, hogy Tóth Ferenc kiválóan ismeri a kora újkor legmodernebb nemzetközi szakirodalmát. Ezért el kellett volna kerülnie, hogy ilyen elavult fogalmakra utaljon a szövegben, mint a „hagyományos feudális társadalmi formák” (9. o.) vagy a „feudális járandóságok” (56. o.). A „feudalizmus” fogalmával vagy a „feudális” jelzővel semmilyen XVIII. századi jelenséget sem lehet pontosan leírni, használatukkal inkább ködösítünk, mint megvilágítunk valamit. Eredetileg olyan társadalmi rendszert neveztek feudalizmusnak, amelyben egy szabad ember földadomány fejében fegyveres támogatója lesz egy másik szabad embernek. A XVII—XVIII. században azonban már a földesúri függést is feudális kapcsolatnak nevezték, a francia forradalomban pedig feudális jelenségnek minősítették a kiváltságokat, a rendi társadalmat, a papi tizedet, a hivatalvásárlást, a fejedelmi abszolutizmust, majd hamarosan magát a királyságot is, és az egész 1789 előtti gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedést. Azokban a közép-európai országokban, mint például hazánkban is, ahol fennmaradt a jobbágyi függés, ott a XIX. század reformerei és forradalmárai ezt a viszonyrendszert emlegették feudalizmus néven. A marxizmus történészei pedig a középkorra (szerintük) jellemző termelési módot nevezték feudalizmusnak: azt a gazdasági-társadalmi berendezkedést, amelyben egy uralkodó osztály elvonja a parasztság által megtermelt javak egy részét. Napjainkra a „feudális” jelző minden leíró és magyarázó jellegét elveszítve, afféle általánosan használt pejoratív kifejezéssé vált, amelyhez akkor folyamodnak, ha egy jelenség elavult, nem kívánatos jellegét akarják kihangsúlyozni. De vajon nem az lenne a legésszerűbb eljárás, ha sem a jobbágyrendszert, sem a földesúri rendszert, sem a rendi társadalmat, sem a fejedelmi abszolutizmust nem emlegetnénk „feudalizmus” néven, hanem valamennyit a saját nevén neveznénk? Hiszen e fogalmak sokkal pontosabban jelzik, mire utalunk, mint a használhatatlanságig „kitágult” feudalizmus. Az értekezés 9. oldalán olvasható szövegből arra következtethetünk, hogy itt a rendi társadalomról vagy a jobbágyrendszerről lehet szó,

az 56. oldalon pedig minden bizonnyal a földesúri jogokkal kapcsolatos vitákról. Ilyen esetben semmi okunk egy korábbi történelmi korszakhoz kötődő, bizonytalan jelentésű fogalmat használni.

Az értekezésben olvasható fordítások megbízhatóak és pontosak. A magam részéről csak a 30. oldalon található mondatot fordítottam volna másként. Tóth Ferenc így idézte: „Magából francia lett a haza szabadságáért, belőlem meg török.” Ha azonban a jegyzetben közölt francia mondatot még pontosabban akarjuk átültetni magyarra, ez a verziót találóbbnak érzem, mert hangsúlyozza az akaratot, a szándékosságot: „Őn franciát csinált magából a haza szabadságáért, én pedig törököt.” Ha pedig előbb bukkan fel a szövegben egy franciásan eltorzított szó, mint a *chabout* a 84. oldalon, és csak a következőn találhatjuk meg eredeti szót *csabul* formájában, akkor erre az első megjelenésnél is kellett volna utalni. Ráadásul csak a 87. oldal lapalji jegyzeteiben tudjuk meg, hogy ez a szó rokona a magyar *csapni* igének.

A XVIII. századi francia, lengyel és más nevek magyar szövegbe való beillesztése és logikus használata nem könnyű feladat, s bár Tóth Ferenc nagyszerűen eligazodik a legkülönbözőbb nemesi címek és családi kapcsolatok hálózatában, bizonyos nevek esetében érdemes lett volna más írásmódot alkalmaznia. A francia nemesi partikula, a „de” szócska eredetileg valamilyen nemesi birtokra utalt, amelynek a név viselője a grófja, bárója, hercege, márkija, vicomte-ja vagy csak földesura. Később azonban, a XVIII. században már csak odabiggyesztették a legkülönbözőbb családnevekhez, azt remélve, hogy így a név előkelőbbnek tűnik. Tehát ha egy régi, „valódi” nemesi családról van szó, amelynek van külön vezetéknév és tagjai bizonyos területek hercegei vagy grófjai, akkor a rang után illesztett „-ja” birtokos jelző felel meg a francia „de” szócskának. Ilyenkor nem kell a „de”-t is odaírunk. Például az értekezés 11. oldalán olvasható „d’Argenson gróf” név olyan családra utal, akiknek de Voyer volt a családnevük, de a család egyik férfitagja mindig Argenson grófság grófjának a címét viselte. Vagyis a 11. oldalon olvasható „Marc-Pierre de Voyer de Paulmy d’Argenson gróf” nevet helyesebb lenne így leírunk magyar szövegben: Marc-Pierre de Voyer, Argenson grófja. Az első „de” ugyanis itt csak díszítőelem, a másodiknak viszont magyarul a „-ja” jelző felel meg. Ezért a 21. oldalon olvasható „d’Andrezel vicomte-ja” nevet is módosítanám „Andrezel vicomte-já”-ra: felesleges kitenni a „d”-t, ha ott a magyar „-ja” birtokos jelző. Hasonló a helyzet az oly sok könyvben és tanulmányban, s e disszertációban is olvasható „orániai herceg” névvel. (55. o.) Oránia olyan hercegség, amelynek csak egy hercege lehet, a Nassau-dinasztia azon ágának legidősebb férfiné, aki az Egyesült Tartományok helytartója. Vagyis olyan névről van szó, amelyet minden nemzedékben kizárólag egy személy viselhet, s ezért a helyes írásmód nem „orániai herceg”, hanem Oránia hercege. (A legjobb példa erre a Párizs grófja cím, melyet napjainkban is az Orléans-ház legidősebb leszármazottja viseli. Nem „párizsi grófként” írjuk ezért le a nevet, mert Párizsban számtalan gróf élhet, hanem „Párizs grófja” formában.)

Mindezen okból kissé nehéz magyarra fordítanunk a disszertáció címében használt „François baron de Tott” személynevet. Bár a 181. oldal illusztrációjából láthatjuk, hogy François de Tott így írta le a saját nevét kéziratának első oldalán: „Baron de Tott”. Ezt „Tott bárójának” kellene lefordítanunk, ami meglehetősen groteszk, mert azt sugallja, hogy létezik egy Tott nevet viselő bárói birtok. Azt hiszem, a „Tott báró” vagy a „François de Tott báró” a legegyszerűbb forma. Ehhez persze hozzá kell fűzni némi magyarázatot: ez egy tipikusan XVIII. században felvett, szabálytalan francia név, akárcsak a Maximilien de

Robespierre, a Georges d'Anton, a Brissot de Warville vagy a Roland de la Platière nevek. Ezek olyan közrendű személyek nevei, akik nemesi színben próbálták feltüntetni magukat. Úgy tűnik, ilyen név a de Tott név is. Jobb, ha „François de Tott báró” formában írjuk le, a címben olvasható „François baron de Tott” ugyanis úgy hat, mintha a híres magyar reformer nevét így írnánk le: „István gróf Széchenyi”.

Az utolsó lengyel király nevét sem úgy kellene leírunk, ahogy a szöveg 62. oldalán olvasható: „II. Poniatowski Szaniszló Ágost”. Ő nem Poniatowskiként és nem is Ágostként volt második, hanem Szaniszlóként, tehát a név helyesen: „II. Szaniszló Ágost”. Egyáltalán nem szükséges minden esetben feltüntetnünk az uralkodók vezetéknevét, de ha mégis ez a szándékunk, akkor ez a megfelelő írásmód: „II. (Poniatowski) Szaniszló Ágost”.

Nem könnyű magyar szövegbe beilleszteni olyan nem francia helységneveket, amelyeket francia szerzők szövegeiben találtunk meg. Tóth Ferenc értekezésében általában jól oldotta meg ezt a problémát, két esetet kivéve. A 86. és 92. oldalon olvasható „Kaminieck Podolski” névvel illetett vár és város neve lengyelül Kameniec Podolski, oroszul és ukránul pedig Kamjanec-Pogyilszkij. A 174. oldalon található „Fort Griffon erőd” elnevezés is helytelen, hiszen a „Fort” szó eleve erődöt jelent. A híres tengeri csata nevét pedig a 101. és 102. oldalon „csesméi”, a 201. oldalon viszont „cseszmei” formában olvashatjuk.

Bizonyos megfogalmazások nem elég egyértelműek az értekezésben. Nem egészen világos, milyen tisztségre utal a szerző a 21. oldalon, amikor Marseille „királyi polgári helytartójáról” ír: a kormányzóra, az intendánsra, az admirális vagy a sénéchaussée főtitkárjára? Valószínűleg a viguier nehezen lefordítható tisztségéről lehet szó, de ilyen esetben jobb a francia elnevezést használni. Nem világos, hogy miért nevezi a szerző a 33. oldalon törvényes uralkodónak III. Ágostot, szembeállítva őt Leszczyński Szaniszlóval, hiszen 1733. szeptember 12-én ez utóbbit választotta lengyel királlyá 13 000 ujjongó nemes, viszont a szász választófejedelem, III. Ágost kizárólag az orosz hadseregeknek köszönhette királyságát. Azt sem egyértelmű, miért nevezi a szerző „részben értelmetlen” háborúnak a 36. oldalon az osztrák örökösödési háborút – ha Franciaország számára tartja értelmetlennek, azt jelezni kellett volna. Ha pedig Lengyelország felosztásáról van szó, a pontosság kedvéért érdemes megemlíteni, hogy hányadik felosztásáról – a 114. oldalon említett felosztás nyilván az első.

Az értekezés nyelvi szempontból gondos munkának tekinthető, de azért még akadnak benne olyan mondatok, amelyeknek nem ártott volna némi csiszolgatás. A 80. oldalon például ezt olvashatjuk: „A tárgyaló felek megállapodtak a hadműveleteik koordinálása terén.” Nyilván a koordinálásról állapodtak meg, vagy inkább hadműveleteik összehangolásáról. A 164. oldalon azt olvashatjuk, hogy François de Tott a színházban „saját páholyt is emeltetett”. Minden bizonnyal inkább „foglaltatott” vagy „fenntartott”. Akad a szövegben pongyolán, szóismétléssel megfogalmazott mondat is, a 131. oldalon például ezt olvashatjuk: „Az oszmán kolosszus összeomlásának lehetősége nem tűnt számomra lehetetlennek...” A 210. oldalon pedig „katolikus antiklerikalizmusról” van szó, amelyről nem nagyon tudom megállapítani, hogy mit jelenthet. Még egyeztetési hibát is találtam, a 26. oldalon a többes számú alany mellé („tengeri hatalmak”) egyes számú állítmány került („felajánlotta”). A francia nagybetűkre pedig a francia írásmód szerint nem tesz ki a vesszőt vagy más jeleket, de a magyar helyesírás szabályai szerint nekünk

ki kellene tennünk. Ezért a 12. oldalon található intézménynév (*Ecole royale militaire*) nagy kezdőbetűjére ékezetet kellett volna tenni.

Az értekezés szövegében több helyesírási vagy betűhiba található. Ezek a következők: „Tott-ot” (8. o.), „régeebbieket” (15. o.), „Languedoc-i” (mondat közepén, 19. o.), „fejdelmet” (20. o.), „Aix-i” (mondat közepén, 21. o.) „Marseille-i” (mondat közepén, 21. o.), „Brüsszellben” (48. o.), „neuchâtel-ieket” (58. o.), „Neuchâtel-ben” (58, 59. o.), „legvitatotabb” (66. o.), „protokoláris” (75. o.), „a oszmán miniszterek” (78. o.), „a tatárok fűthető nemessátra” (88. o.), „Alekszij Orlov” (Alekszej helyett, 101. o.), „krím tatar kánság” (114. o.), „Thot lovag ...minden egyes részfolyamatát figyelemmel kísér...” (124. o.), „ágyúköntés” (126. o.), „retinói” (145. o.), „jó kapcsolatok ápol...” (146. o.), „felosztják volna...” (160. o.) „Nikozia” (150. o.), „Tott b” (184. o.), „Napoleon” (186. o.), „correpondance” (195. o. 878. jegyzete), „megtelálható” (205. o.) és „antiklerikarizmus” (210. o.). Mária Terézia nevét pedig nem írjuk kötőjellel, ahogy a 137. oldalon láthatjuk. A *Veszedelemes viszonyok* szerzőjének keresztnéve nem „Cholderlos”, hanem „Choderlos” (215. o.) A „bombász” (108. o.), „kustódia” (148. o.) és „gazéták” (201. o.) szavakat valahogy magyartalannak érzem, biztosan találhatnánk hasonló jelentésű, de magyarosabb szavakat. A vadítás eszközét pedig nem „véres”, hanem „veres posztónak” szoktuk nevezni. (165. o.)

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy Tóth Ferenc igen komoly és alapos kutatások alapján készítette el értekezését egy mindmáig feltáratlan történelmi folyamatról, a sokat emlegetett, de kellően nem ismert François de Tott pályafutásáról. A mű eredeti tudományos eredményekkel gazdagította a magyar történettudományt, hozzájárult annak gazdagodásához, továbbfejlődéséhez.

Mindezek alapján javaslom a nyilvános vita kitűzését és a mű elfogadását.

Budapest, 2013. szept. 10.

Dr. Hahner Péter
egyetemi docens
PTE – BTK